

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ 16:1 (2011), SS.177-187.

ARAP DİLİNDE İCÂZ'IN TARİHİ SEYRİ VE ÖNEMİ

The History of the Brachylogy's Improment and Its Importance in Arabic Language

Dr. Muzaffer ÖZLİ
Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
e-posta: mozli@firat.edu.tr

Özet: Belâğat ilminin meânî tabirlerinden olan îcâz lügatte, az sözle çok şey anlatmak, veya sözü kısa kesmek manalarına gelir. Belâğat ilminde ise, kelimelerin manayı ifade edecek ölçüden az olmasıdır.Îcâz, Câhiliyye döneminde ortaya çıkmış İslam'ın ilk yıllarında belirgin bir şekilde kullanılmış ve Abbasi döneminde ise kavramlaşarak edebiyat sahasında konu olarak işlenmeye başlanmıştır. Özellikle Câhiliyye döneminde toplumun sosyal ve edebî durumunu belirten bir kavram olan îcâz, Îcâz-ı kasr ve Îcâz-ı hazf diye ikiye ayrılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Îcâz, Belâğat, Câhiliyye Dönemi, İslamî Dönem, Abbasiler Dönemi, Îcâz-ı kasr, Îcâz-ı hazf.

Abstract: Brachylogy which is one of the meanings of Eloquence means to express something with few words. In science of Eloquence it means to express the word with few words. Brachylogy appeared during Pre-Islamic period (Jahiliyya), it was used during the first years of the Islam and was conceptualised during the period of Abbasid and was used as a subject in the field of literature. Brachylogy that was a notion which was used during Pre-Islamic period (Jahiliyya) and that explains the social and literary situation is divided into two groups. One of them is Brachylogy of restriction and Brachylogy of elision

Keywords: Brachylogy, Eloquence, Pre-Islamic period (Jahiliyya), Islamic Period, Abbasid Period, Brachylogy of restriction, Brachylogy of elision.

Giriş

Sözdeki ve yazıdaki yanlışlıkları düzelterip insanlar ve toplumlar arasındaki iletişimi kolaylaştırmaya yönelik olan dil çalışmaları her zaman büyük önem arz etmiştir. Arap dili söz konusu olduğunda ve özellikle Peygamberimizin getirdiği ilâhî haberin doğru bir şekilde anlaşılması ve yorumlanması ihtiyacı hissedildiğinde, bu ehemmiyet daha da artmıştır. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm sosyal, ahlakî ve hukukî v.b. birçok konuda hidâyet kaynağı olduğu kadar aynı zamanda bir edebiyat başyapıtıdır. Dolayısıyla Arap ve Arap olmayan bütün toplumlar benimsedikleri dinin asıl kaynakları olan Kur'ân-ı Kerîm'i ve Peygamberin hadislerini daha doğru bir şekilde anlayabilmek için Arap dili ve belâğatına önem vermişlerdir. Bu amaçla Câhiliyye döneminden kalma şiir gibi edebî eserler yanında Kur'ân-ı Kerîm üzerinde, hicrî ikinci asırdan itibaren dil ve belâğat konularını içeren çeşitli çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Dil ve edebiyat ilk önce, tefsir, edebî tenkit ve kelâm ilimleriyle birlikte ele alınmış, daha sonra müstakil bir ilim haline gelmiştir. Belagat çalışmaları Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekir b. Muhammed b. Ali es-Sekkâkî (ö. 626/1229) ve onu izleyen âlimler tarafından sistemleştirilmiştir.

Belâğat ilminin meânî tabirlerinden biri olan îcâz, lügatte işi çabuk yapıp uzatmamak, az sözle çok şey anlatmak, sözü kısa kesmek, özet halinde söylemek gibi manalara gelir¹ Belâğat ilminde ise, herhangi bir mefhumu anlamından kendinden az lafızla ifade etmeye denir.² Meramı az lafız ve çok manâli şekilde ifade etmeye de îcâz denir.³ Birçok eserde îcâzın belâğatla eş tutulması belâğat ilminde îcâza verilen önemi göstermektedir.⁴ Arap dili ve edebiyatçıları îcâz'ı, îcâz-ı hazf ve îcâz-ı kasr diye ikiye ayırmışlardır.

Îcâz sanatının tarihte nasıl algılandığını ve ne şekilde kullanıldığını araştırdığımızda, onun önce edebî tenkit şeklinde başladığını, İslamî dönemde ise Kur'ân-ı Kerîm'in îcâzı üzerindeki çalışmalarla devam ettiğini görürüz. Îcâz sanatını ilk defa ele alan kişinin hicri üçüncü asırda Ebû Oşmân 'Amr b. Bahr el-Câhiz (ö. 255/869) olduğu kabul edilmektedir.⁵

Câhiliyye döneminde yüksek zümrede bulunan edip ve şairler kendi edebî yeteneklerini göstermek ve buna bağlı olarak toplumundaki itibarlarını

¹ İbn Manzûr, Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-'Arap*, Dâru'l Fikr, Beyrut, trz, V, 427; 'Asî Mişâl, Yakûb İmîl Bedî', *el-Mu'cemu'l-Mufasssal fi'l-Luğati ve'l-Edeb*, I-II, Dâru'l-İlm lilmelayîn, I. Baskı, Beyrût 1987, I, 273; Besyûnî, Abdulfettah Feyyûd, *İlmu'l-Meânî Dirâset Belâğiye ve Nakdiye li-Resâili Meânî*, Kahire 1988, s. 234. Mustafa, İbrâhîm ve Arkadaşları, *el-Mu'cemu'l-Vasît*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1996, s. 1014.

² el-Kazvîni, *Telhişu'l-Miftâh*, Dâru't-tibâ'ati'l-'âmire, ysz. 1260, s. 28.

³ Ahmed Hâşimî, *Cevâhiru'l Belâğa fi'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1994, s. 193; Nusrettin Bolelli, *Belâğat (Arab Edebiyatı Bilgi ve Teorileri)*, İstanbul 1993, s. 71.

⁴ Saraç, M.A. Yekta, "İcâz" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, İstanbul 2000, s. 392.

⁵ Abdulazîz Atik, *İlm 'ül-Meânî*, Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut, 1985, s. 174.

yükseltmek için îcâzı kullanmışlardır. Özellikle yazı yazmayı bilenlerin az sayıda oluşu sebebiyle anlatılanların insanların zihninde çok yer işgal edip unutulması endişesinden dolayı îcâz ön plana çıkmış böylece vecizli söz ve şiirlerde kullandıkları îcâz örnekleri günümüze kadar gelebilmiştir. Câhiliyye dönemi şair ve ediplerinin, şiir ve nesirde ileri durumda oldukları bilinmektedir. Câhiliyye dönemi toplumsal ilişkilerinde en mühim noktanın, muhâtabı ikna etmekten geçtiği de bilinmektedir. Dolayısıyla kelimelerin seçimi ve güzel tanzim edilmesi yanında uygun şekilde dile getirilmesi iknâ ve başarı elde etmede önemli bir husustur. Bu bakımdan îcâz sanatının özellikle Câhiliyye döneminde ne denli önemli bir araç olduğu ortaya çıkmaktadır.

İslamiyet'in gelişiyle başlayan dönemde, îcâz, Câhiliyye döneminde olduğu kadar büyük bir gelişme yaşamamıştır. Bu da toplumun yeni bir sosyal hayatla karşılaşması ve tedvin döneminin yeni başlamış olmasının yanı sıra, yazı sanatını bilenlerin Kur'ân'ı-Kerîm'i yazma işi ile meşgul olmalarından da kaynaklanmaktadır.

Tedvin hareketinin zorluğu yazı yazmayı bilenlerin az oluşundandır. Buna rağmen îcâz belirli gelişmelere sahne olmuştur. Yazıya olan önemin artmasıyla, edipler kendi üslûp ve tarzlarını yazıya dökmeye başlamışlar, böylelikle îcâz olgusunda yeni gelişmeler olmuştur.⁶

Îcâz sanatının içerisinde yer aldığı Belâğat olgusu, Câhiliyye dönemi Arap dili ve edebiyatında hayli gelişmiş olmasına rağmen, özellikle Kur'ân-ı Kerîm'in geliştikten sonra daha iyi anlaşılmasına başlamıştır. Onun ilmî bir disiplin haline getirilmesi ilimleştirilmesi ve sistemleştirilmesi İslam'ın geliştikten sonra mümkün olmuştur.

Sonraki dönemlerde, özellikle Arap dili ve edebiyatı için verimli bir çağ anlamına gelen Abbasiler devrinde ise îcâz, daha ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Bu dönemde Arap dili ile ilgili yazılan eserlerde îcâza ayrı bölümler ayrılmıştır. Dönemin en seçkinlerinden biri el-Câhiz, “*el-Beyân ve't-Tebyîn*” ve “*Kitâbu'l-Hayevân*” isimli eserlerinde îcâz terimine belirli sınırlar çizerek şöyle demiştir: “Bir çok anlam için az lafız kullanmaktır.”⁷ O, daha sonra bu tabiri “Az lafızla çok anlam ifade etmektir”⁸ diye tarif ederek, şöyle demiştir: “İhtiyaç olan manayı eda etmek, ister az isterse çok lafızla olsun mühim olan kişinin ihtiyaç duyduğu manayı anlamasıdır”⁹ şeklinde genişletmiştir.

el-Câhiz'dan sonra gelen ve îcâzı araştıran âlimlerden biri de 'Ali b. İsâ er-Rummânî (ö. 386/996)'dir. er-Rummânî, “*en-Nuketü fi i'câzi'l-Kur'ân*” adlı eserinde, “maksadı, alışılmış ifadeden daha azı ile karşılamak,

⁶ Abdulazîz Atik, *a.g.e.*, s. 174.

⁷ Ebu Osman Amr bin Bahr el-Câhiz, *Kitâbu'l-Hayevân*, thk. Abdusselâm Muhammed Harun, Matbaatu el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1965, III, 86.

⁸ el-Câhiz, *a.g.e.*, III, 211

⁹ el-Câhiz, *a.g.e.*, III, 211.

çok az sözcükle özlü bir şekilde meramı anlatmaktır” diye tarif etmiştir.¹⁰ Abbasiler’in ikinci döneminde Ali b. İsa er-Rummânî’ Kur’ân’ın mucizevî yönünü açıklarken, en fazla üzerinde durduğu konu îcâz olmuştur. er-Rummânî îcâz’ı çeşitli şekillerde tarif etmiştir. “Manada ihlâl¹¹ olmaksızın manayı azaltmaktır. Eğer konu hem çok hem de az lafızla tabir edilebiliyorsa, az lafızla tabir etmek îcâzdır. İcâz kolay lafızlarla çok manayı açıklamaktır. İcâz sözü en güzel şekilde terbiye edip açıklamaktır”.¹² er-Rummânî’nin bu tariflerini Muhammed Ebu Musa îcâz’la ilgili yaptığı bir araştırmada iki şarta bağlamıştır:

- 1-İcâz’ın özelliklerini, inceliklerini bilmek ve manayı yerine oturtmak.
- 2- Lafızların az (iktisatlı), anlamının çok olmasıdır.¹³

Ebû Ali Hasan b. Reşîk el-Kayravânî (ö. 463/1071) ise “*el-‘Umde*” adlı eserinde îcâza özel bir tarif getirmemiş sadece er-Rummânî’nin yaptığı tarifi benimsemiş ve onun îcâz için yaptığı tasnifi aynen kabul etmiştir.¹⁴ İbnu’l-Esir Diyâuddîn (ö. 637/1239) ise “*el-Meselü’s-Sâir fî Edebi’l-Kâtib ve ‘Şa‘ir*” isimli eserinde îcâzı tarif edip kısımlara ayırmış ve bu çeşitleri şahitle desteklemiştir.¹⁵ Ayrıca, Ebû Ya‘kûb Yûsuf b. Ebî Bekir b. Muhammed b. Ali es-Sekkâkî (ö. 626/1229) “*Kitâbü Miftâhi’l-‘Ulûm*”, isimli eserinde îcâz ve itnâb¹⁶ terimlerini beraber açıklamıştır.¹⁷

Celâlüddîn el-Kazvîni (ö. 739/1338) “*el-İzâh fî ‘Ulûmi’l-Belâğâ*” ve “*Telhîsu’l-Miftâh*” isimli eserlerinde îcâz konusunu kısımlarıyla birlikte ele almıştır.¹⁸

Sa‘uddîn et-Taftâzânî (ö. 792/1390) “*el-Mutavvel ‘ale’t-Telhîs*”, ve “*Muhtasaru’l-Me‘âni*” isimli eserlerinde eserini şerh ettiği el-Şazvîni’nin îcâz hakkındaki görüşlerini açıklamıştır.

es-Seyyid eş-Şerîf (ö. 816/1413) es-Sekkâkî “*Kitâbü Miftâhi’l-‘Ulûm*”, adlı eserinin belâğat kısmının bir şerhi olan “*el-Misbâh*” isimli eserinde îcâz konusunu es-Sekkâkî’nin görüşleri çerçevesinde açıklamıştır.

Son dönemde ise bazı âlimler klasik belâğat çalışmalarına bağlı kalmış bazıları da bu ilme modern bir çehre kazandırmışlardır. Ahmed el-

¹⁰ Ali b. İsa er-Rummânî, *el-Nuketü fî İ‘câz’il Kur’ân*, Daru’l-Mısır, Mısır 1965, s. 76.

¹¹ **İhlâl**: İbâre veciz olup, ifade edilmek istenen mânâyı tam karşılayamaz ise buna İhlâl denir. el-Kazvîni, *el-İzâh fî ‘Ulûmi’l-Belâğâ*, s. 28; Akdemir, Hikmet, *Belâğat Terimleri Ansiklopedisi*, Nil Yayınları, İzmir 1999, s. 106.

¹² Ali b. İsa er-Rummânî, *el-Nuketü fî İ‘câz’il Kur’ân*, s. 76-80.

¹³ Muhammed Ebu Musa, *el-İ‘câzu’l-Belâğî Dirâsetun Tahliliyye li Tûrâsi Ehli’l-İlm* Mektebetü’l-Vehbe, Kahire, 1984, s. 90.

¹⁴ Ebû Ali Hasan b. Reşîk el-Kayravânî, *el-‘Umde fî Mehâsini’ş-Şi‘r ve Âdâbih ve Nakdih*, Dâru’l-Ma‘rife, Şam 1994, I, 221-222.

¹⁵ İbnu’l-Esir Ebu’l-Feth Diyâuddîn Naşrullâh b. Muhammed eş-Şeybânî, *el-Meselü’s-Sâir fî Edebi’l-Kâtib ve ‘Şa‘ir*, thk. Muhammed Muhyiddîn ‘Abdülhamîd, el-Mektebetü’l-‘Asriyye, Beyrut 1990, I, 173-177.

¹⁶ Lafzın manadan fazla olmasıdır.

¹⁷ Ebû Ya‘kûb Yûsuf b. Ebî Bekir b. Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, *Kitâbü Miftâhi’l-‘Ulûm*, el-Matba‘atü’l-‘Edebiyye, Mısır 1317 h., I, 122-125.

¹⁸ Celâlüddîn Muhammed b. ‘Abdirrahmân el-Kazvîni, *el-İzâh fî ‘Ulûmi’l-Belâğâ*, V. Baskı, ysz. 1980, s. 184-195; *Telhîsu’l-Miftâh*, Dâru’t-Tibâ‘ati’l-‘âmiriye, ysz. 1260 h., 28-29.

Hâşimî (ö. 1362/1943) “*Cevâhîru’l-belâğa fi’l-me’ânî ve’l-beyân ve’l-bedî’*”, Ahmed Mustafa el-Merâğî (ö. 1364/1945), “*‘Ulûmu’l-Belâğa el-Beyân ve’l-Me’ânî ve’l-Bedî’*”¹⁹ ‘Abdulazîz ‘Atîk, “*fi’l-Belâğati’l-‘Arabiyye, ‘İlmü’l-Meânî*”, ‘Abdülhamîd Muhammed el-Ubeysî “*el-Belâğa, Zevk ve Menhec*”, Muhammed Câbir Feyyâz, “*el-Belâğa ve’l-Fesâha Lüğaten ve Istilahen*”, Hasan ‘Abbâs, “*el-Belâğatu Funûnuhâ ve Efnânuhâ*”, ‘Ali el-Cârim-Mustafa Emîn, “*el-Belâğatu’l-Vâziha; el-Beyân, el-Me’ânî, el-Bedî’*”, Muhammed Muhammed Ebû Mûsâ, “*el-İ’câzu’l-Belâğî Dirâsetun Tahliliyye li Tûrâsî Ehli’l-İlm*”²⁰ isimli eserlerinde îcâz konusuna yer vermişlerdir.

Türkçe’de belâğat uzun müddet Arab diline has bir kavram ve ilim sayılmış olup Sultan II. Mahmûd döneminde Türkçe’nin de bir belâğatı olabileceği düşüncesi kendini göstermeye başlamıştır. Ancak bu düşünce, Ahmed Cevdet Paşa (ö. 1822 –1895)’nın “*Belâğat-ı Osmâniyye*”sini yazmasıyla uygulama imkânını bulmuştur.²¹

Başlangıcında itibaren Türkçe belâğat kitaplarında îcâz bahsi Arapça belâğat eserlerindeki çerçeve içinde ele alınmıştır.

İşte bu dönemden sonra Türkçe’de İcâz Kavramı (dolayısıyla Belâğat) hakkında hem telif hemde tercüme eserler yazılmaya başlanmıştır. Bu yazılan eserlerden bazıları şunlardır:

Ahmed Cevdet Paşa “*Belâğat-ı Osmâniyye*”, Tâhir el-Mevlevî “*Edebiyât Lüğati*”, el-Hac İbrâhîm “*Edebiyât-ı Osmâniyye*”, Muallim Nâci “*İstulâhât-ı Edebiyye*”, M. Kaya Bilgegil “*Edebiyat Bilgi ve Teorileri*”, Necmettin Şahiner “*Edebî Sanatlar*”, İsâ Kocakaplan “*Açıklamalı Edebî Sanatlar*”, M. Sadî Çögenli “*Edebî Sanatlar*”, Nusrettin Bolelli “*Belâğat Arap Edebiyatı Bilgi ve Teorileri*”, Hikmet Akdemir “*Belâğat Terimleri Ansiklopedisi*” Hasan Aktaş “*Edebî Sanatlar*”, Cüneyt Eren–M. Vecih Uzunoğlu “*Arap Edebiyatında Edebî Sanatlar Belâğat*” ve Tacettin Uzun ve Diğerleri “*Anlatımlı Belâğat*”²².

Kısaca, az lafızla çok zengin manaları maksada uygun bir şekilde açık-seçik ve tam olarak ifade edebilen îcâz, Arap edebiyat tarihi boyunca edebiyatçıların ilgilerinin birleştiği bir nokta olmuştur.

Belâğat ilmini araştıran âlimler, îcâzı gerektiren sebepleri; vaat ve uyarı ihtivâ eden yazılar merhamet dilemek ve şikâyetle ilgili dilek ve yazılar, özür dilemek, suç ithamından yakasını kurtarmak için yazılan

¹⁹ Demiryak, Kenan, Çögenli, M. Sadi, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Atatürk Üniv. Fen Edebiyat Fak. Yay., Erzurum 2000. s. 79.

²⁰ Ebû Mûsâ Muhammed Muhammed ve Arkadaşları, *el-Belâğatu’l-‘Arabiyye ve Târîhuhâ*, Kâhire 1989. s. 44-45; Bolelli, Nusrettin, *Belâğat (Arap edebiyatı Bilgi ve Teorileri)*, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Vakfı Yay., İstanbul 1993. Demiryak, Kenan, Çögenli, M. Sadi, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, s. 79; Eren, Cüneyt ve Uzunoğlu, M. Vecih, *Arap Edebiyatında Edebî Sanatlar Belâğat*, I. Baskı, Sütun Yayınları, İstanbul 2006. s. 16.

²¹ Bilgegil, M. Kaya, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri 1 Belâğat*, Atatürk Üniv. Edebiyat Fak. Yay., Ankara 1980. s. 23.

²² Eren, Cüneyt ve Uzunoğlu, M. Vecih, *Arap Edebiyatında Edebî Sanatlar Belâğat*, I. Baskı, Sütun Yayınları, İstanbul 2006. s. 17.

yazılar. Anlamaları için bir işâret yeterli olan akıllı kimselere hitap etmek. Padişah ve kralların valilere ve memurlara gönderdikleri genelgeler. Ezberi ve anlamayı kolaylaştırma, yerin dar olması, bir şeyi gizlemek ve sözü uzatmaktan meydana gelen bitkinliği ve usanmayı gidermek²³ olarak saymışlardır.

Kur'ân-ı Kerîm'de İcâz:

Kur'ân-ı Kerîm, az lafızla çok engin manaları ifade eden kutsal bir kitap olduğu için hemen hemen bütün sûre ve âyetlerde icâz sanatına rastlamak mümkündür.

(خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ) “Ey Muhammed bağışlama yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir”.²⁴ Bu ayet üç cümleden oluşmuş kısa ibaresiyle birçok güzel ahlâk prensiplerini ihtiva etmektedir. Bu cümlelerin her biri çok geniş manalar kapsamakta olup iki veya üç lafızdan oluşmaktadır.

(خُذِ الْعَفْوَ) âyetinden insanlara iyilik yapmak, bütün işlerde merhamet ve insanlığı ön plana çıkarmak anlaşılmaktadır. (وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ) Allah'a karşı takvalı olmak, sıla-ı rahim de bulunmak, dilimizi yalan ve gıybetle sakınmaktır. (وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ) sabırlı ve yumuşak huylu olmayı istemektedir²⁵

(إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ بِعَظِيمٍ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ)

“Kuşkusuz Allah adaleti, iyiliği, akrabalara yardım etmeyi emreder. Ahlaksızlığı, kötülüğü ve haksızlığı yasaklar. Ders alalım diye size öğüt verir”.²⁶ Bu âyette bütün iyi ve kötü işler özet olarak verilmiştir.

Hadislerde İcâz:

Peygamberimiz, hadis kitaplarından geçen bir hadisinde kendisine özlü söz söyleme meziyetinin verildiğini söylemektedir. Bu bağlamda Resûl-i Ekrem'in birçok hadisinde icâz özelliği görülmektedir.. Peygamberimiz,

إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَىٰ

“Ameller niyetlere göredir, Herkesin niyet ettiği ne ise eline geçecek olan ancak odur”.²⁷ Hadisi az lafızla çok manalar ifade etmektedir.

²³ Ahmed Mustafa, el-Merâğî, 'Ulûmu'l-Belâğa el-Beyân ve'l-Me'ânî ve'l-Bedî', Dâru'l-Fikr, VII. Baskı, Mısır 1972. s. 205; Besyûnî, Abdulfettah Feyyûd, *İlmu'l-Meânî Dirâset Belâğîye ve Nakdiye li-Resâili Meânî*, s. 238; Bolelli, Nusrettin, *Belâğat Arap Edebiyatı Bilgi ve Teorileri*, M Ü İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1993, s. 73.

²⁴ A'râf, 7/199.

²⁵ Besyûnî, Abdulfettah Feyyûd, *İlmu'l-Meânî Dirâset Belâğîye ve Nakdiye li-Resâili Meânî*, s. 235.

²⁶ Nahl, 16/90.

"الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ" "Müslüman, Müslümanların elinden ve dilinden zarar görmediği kimsedir".²⁸ Bu hadiste de Peygamberimiz Müslümanların birbiri üzerindeki sorumluluklarını az lafızla anlatmak istemiştir.

Arap Şiirinde İcâz:

Arap edebiyatında önemli bir yeri olan şiirde de icâza sıkça rastlanır. Câhiliyye döneminin en meşhur şairi olan İmrü'l Kays meşhur kasidesinin ilk beytine icâzı kullanarak başlıyor.

فَمَا تَبْكُ مِنْ ذِكْرِي حَبِيبٍ وَ مَنْزِلٍ
بِسِقْطِ اللَّوَى بَيْنَ الدَّخُولِ فَحَوْمَلٍ

"Arkadaşlar durun! Sevgiliyi ve onun Dehul ile Havmel arasında bulunan Siktü'l-livadaki yurdunu anıp ağlayalım".²⁹

Şair bu beyitte merâmını ifâde etmek için bazı isimler kullanmak şartıyla az lafızlarla, çok mânâları anlatmakla icâz sanatını kullanmayı uygun görmüştür.

Türkçe'de İcâz:

Türkçemizde genellikle atasözleri, hikmetli sözler ve bazı kanun maddeleri icâza örnek teşkil etmiştir.³⁰ Osmanlı Devleti'nde Ahmet Cevdet Paşa tarafından yazılan ilk belâğat eseri "*Belâğat-ı Osmâniyye*"deki şu beyit icâza örnek olarak gösterilmiş ve daha sonraki yıllarda belâğat ilmi ile ilgili eser yazarlar da şu beyti eserlerinde icâza delil olarak göstermişler:

Cühelâ vü humakâca yaşamak keder ile yaşamaktan yeğdir

Cevdet Paşa ilgili beytin şerhinde "İcâz, maksadı anlatabilmektir. Maksadı anlatamayan icâzlar makbûl sayılmazlar. Cehl ve hamâkatle rahat yaşamak dürendişâne ve âkilâne mükedder yaşamaktan evlâdır demek ise de, ibaresi bu manayı ifadeden kasır olduğuna mebni ihtisar-i muhil demek olduğu cihetle merdud olur"³¹ demektedir (Cahilce ve başıboş bir şekilde yaşamak uzak görüşlülük ve mantıklı olarak kederli bir tarzda yaşamaktan iyidir demek ise de bu ibare esas manayı ifade etmekten aciz olduğuna dayanarak öz bir halde olduğu yönüyle yok olur demektedir).

Nâmık Kemâl'in: "Bârîka-i hakikat müsâdeme-i efkârdan çıkar" sözü hakkında Cevdet Paşa der ki: "İcâzın en güzel bir misâli dahi Barika-i

²⁷ Zeynu'd-din Ahmed b. Ahmed, *Tecrid-i Sarih* (Trc: Ahmed Naîm), Emel Matbaacılık Sanayi, Ankara, 1975, I,1 No:1

²⁸ *Buhârî*, İmân 4, 5; *Müslim*, İman 64-65; *Ebû Dâvud*, Cihad 2; *Tirmizî*, Kiyâmet 52.

²⁹ Abdulhalîm Hifnî, *Mualakâtu İmri'l-Kays fi Dav'in Cedid*, Mektebetu'l-Ezher, Kahire, 1985, s. 32-35.

³⁰ Bilgegil, M. Kaya, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri 1 Belâğat*, s. 115-118.

³¹ Ahmed Cevdet Paşa, *Belâğat'ül-Osmâniyye*, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1987, s. 117; Tâhiru'l-Mevlevî, *Edebiyat Lüğati*, Ahmed Sa'îd Matbaası, İstanbul 1973. s. 59.

hakikat tesâdüm-i efkârdan çıkar. Kelâm-ı hikmet iştimalidir ki telâffuz olunurken zihn-i sâmia güzel teşbihler tevârüd ediyor. Zirâ bârika nasıl ki âfâkı aydınlık ederse hakikat dahi enfüsü tenvir eyler. Hâlbuki bârikayı tâkip eden yağmur nasıl ki bağ ve bostanı irvâ ederse hakikate müteferri' olan ulûm-i yakîniye dahi hadâik-i irfânı ihyâ eyler ve efkârın ihtilâf ve tedâfuu eczâ-i ferdiyenin kuvve-i berkiye vasıtasıyla tesâdümüne pek benzer. Az lafz ile ne çok ve güzel mânâlar ifâde olunmuştur".³² Ayrıca Türkçe'de "Ateş düştüğü yeri yakar", "Vakit, nakittir", "Az söyleyen anılır, çok söyleyen yanılır", "Ev alma, komşu al", "Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi", "Ateş olmayan yerde duman çıkmaz".v.b.

Îcâz'ın Çeşitleri

Îcâz, Îcâz-ı kasr ve Îcâz-ı hazf diye ikiye ayrılır.

1-Îcâz-ı kasr: Hazf olmaksızın az lafızla çok mana ifade etmek olup özellikle edebiyatçıların ilgilendiği ve değer verdikleri îcâz şeklidir.

(وَلَكُمْ فِي الْحَيَاةِ حَيَاةٌ) "Kısasta sizin için hayat vardır"³³ âyeti îcâz-ı kasr'ı açıklayan âlimler için örnek teşkil etmiştir. Zira bu âyetin lafızları az, manası ise çok geniş ve zengindir. Âyette kast edilen ifade şöyledir:

İnsan birisini öldürdüğü zaman kendisinin de öldürüleceğini bildiği takdirde bu teşebbüsünden vazgeçer. Böylece hem öldürmeyi düşündüğü insanın hayatını, hem de kendi nefisini kurtarmış olur. Böylelikle ömürler uzar, nesiller çoğalır. Kişi kendisine fayda getireceği şeye yönelir. Sonuçta toplum içindeki düzen de sağlanmış olur.³⁴

(فَلَنْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ. اللَّهُ الصَّمَدُ. لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ. وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ) "De ki, O Allah tektir, Allah Samed'dir. (O her şeyden müstağnidir, her şey ona muhtaçtır.) O doğurmamış ve doğmamıştır. Hiçbir şey O'na denk değildir".³⁵

Üç olumlu, üç olumsuz olmak üzere toplam altı cümleden meydana gelen bu sûre, îcâzın zirvesinde bir belâğat örneği kabul edilmektedir.

2-Îcâz-ı hazf: Hazf edilen kelimeye veya cümleye delalet eden bir işaretin bulunması şartıyla ibarede bulunan kelimelerden ve cümlelerden bir veya birkaçını hazfetmektir.³⁶

a) Harfîn hazfedilmesiyle: (وَلَمْ أَكُ بَعِيًّا) "Ben kötü yollu bir kadın değilim".³⁷ "أَكُ" fiilinin aslı "أَكُنُّ" şeklinde olması gerekmektedir. "ن" harfi hazf edilmiştir.³⁸

³² Ahmed Cevdet Paşa, *Belâğat-ı Osmâniyye*, III. Baskı, Mürüvvet Matbaası, İstanbul 1303. s. 119; Tâhiru'l-Mevlevî, *Edebîyat Lüğati*, Ahmed Sa'îd Matbaası, İstanbul 1973. s. 58.

³³ Bakara, 2/179.

³⁴ el-Kazvîni, *el-İzâh fî 'Ulûmi'l-Belâğâ*, Daru'l-kütubi'l-İlmîyye, Beyrut, 1985, s. 184-185.

³⁵ İhlas, 112/1-4.

³⁶ el-Kazvîni, *el-İzâh fî 'Ulûmi'l-Belâğâ*, s. 186; Ahmed Hâşimî, *Cevâhiru'l Belâğâ fî'l-Meâni ve'l-Beyân ve'l-Bedî*, s. 224-226.

وَلَوْ قَطَعُوا رَأْسِي لَدَيْكَ وَأَوْصَالِي فَقُلْتُ يَمِينُ اللَّهِ أَبْرَحُ قَاعِدًا

“ Ben (sevgilime) dedim ki; Allah’a yemin ederim. Başımı ve mafsallarımı kesseler bile, senin yanında oturmaya devam edeceğim”. “أَبْرَحُ” cümlesinin aslı “لَا أَبْرَحُ قَاعِدًا” şeklindedir. “لا” harfi hazf edilmiştir.³⁹

b) Muzâf ismin hazfedilmesiyle: (وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا وَالْعَيْرَ الَّتِي أَقْبَلْنَا فِيهَا وَإِنَّا لَصَادِقُونَ) “Bulduğumuz kentin halkına ve beraberinde olduğunuz kabileye de sorabilirsin; biz şüphesiz doğru söylüyoruz”.⁴⁰ Âyette “الْقَرْيَةَ - الْعَيْرَ” kelimeleri “أَصْحَابِ الْعَيْرِ - أَهْلُ الْقَرْيَةَ” şeklinde muzâf ve muzâfun ileyhten oluşmaktadır. “أَصْحَابِ - أَهْلُ” kelimeleri hazf edilmiştir.⁴¹

c) Muzâfun ileyhin hazfedilmesiyle: (وَوَاعَدْنَا مُوسَى ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَأْتَمَمْنَاهَا بِعَشْرٍ) “Musa ile otuz geceliğine sözleşme yaptık. Buna on gece daha ekledik”.⁴² Ayetinde “بِعَشْرٍ” kelimesi “بِعَشْرَ لَيْلٍ” şeklinde olması gerekmektedir. Burada “لَيْلٍ” kelimesi hazf edilmiştir.⁴³

d) Mevsûfun hazfedilmesiyle: (وَمَنْ تَابَ وَعَمِلَ صَالِحًا) “Kim tevbe eder sâlih amel işlerse”⁴⁴ âyetinde hazfedilen mevsûf “عَمَلًا” dir. Aslında “وَعَمِلَ صَالِحًا” şeklindedir.⁴⁵

e) Sıfatın hazfedilmesiyle: (وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا) “Çünkü ötelelerinde bütün sağlam gemileri zorla alan bir kral vardı”, âyetinde “سَفِينَةٍ” (Gemi) kelimesinin sıfatı olan “صَاحِبَةَ-صَالِحَةٍ” (sağlam) kelimesi hazf edilmiştir. Aslında “كُلَّ سَفِينَةٍ صَاحِبَةَ أَوْ صَالِحَةٍ” şeklindedir.

Cümle ve cümleye ait unsurların çıkartılmasıyla sözün kısaltılması ise altı şekilde olur⁴⁶:

a) Şart cümlesinin hazfedilmesiyle: (فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ) “Bana tâbi olun ki Allah’da sizi sevsin”. Bu âyette şart cümlesi olan “فَإِنْ تَتَّبِعُونِي” hazf edilmiştir.⁴⁷

b) Şartın cevabı olan cümlelerin hazfedilmesiyle: (وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّقُوا مَا بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَمَا خَلْفَكُمْ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ) “Onlara: öncekilerin başına gelenlerden ve sizin başınıza geleceklerden korkun ki acınasınız, denildiğinde yüz çevirirler”⁴⁸. Bu âyette “أَعْرَضُوا” (yüz çevirdiler) ibaresi

³⁷ Meryem, 19/20.

³⁸ Ahmed Hâşimî, *Cevâhiru'l Belâğa fi'l-Meâni ve'l-Beyân ve'l-Bedî*, s. 195.

³⁹ Ahmed Mustafa, el-Merâğî, *Ulûmu'l-Belâğa el-Beyân ve'l-Me'âni ve'l-Bedî*, s. 210; Abdulazîz Atik, *İlm'ül-Meâni*, Dâru'l-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut,1985, s. 179.

⁴⁰ Yusuf, 12/82.

⁴¹ el-Kazvîni, *el-İzâh fi 'Ulûmi'l-Belâğâ*, s. 186; Abdulazîz Atik, *İlm'ül-Meâni*, s. 180.

⁴² A'raf, 7/142.

⁴³ Ahmed Hâşimî, *Cevâhiru'l Belâğa fi'l-Meâni ve'l-Beyân ve'l-Bedî*, s. 195.

⁴⁴ Furkân, 25/71.

⁴⁵ Ahmed Hâşimî, *Cevâhiru'l Belâğa fi'l-Meâni ve'l-Beyân ve'l-Bedî*, s. 195.

⁴⁶ Bkz. el-Kazvîni, *el-İzâh fi 'Ulûmi'l-Belâğâ*, s. 186; Ahmed Hâşimî, *Cevâhiru'l Belâğa fi'l-Meâni ve'l-Beyân ve'l-Bedî*, s. 224-226.

⁴⁷ Ahmed Hâşimî, *Cevâhiru'l Belâğa fi'l-Meâni ve'l-Beyân ve'l-Bedî*, s. 195; Akdemir, Hikmet, *Belâğat Terimleri Ansiklopedisi*, s. 110.

⁴⁸ Yâsin, 36/45.

hazf edilmiştir. Buradaki hazfın delili bu ayette sonra gelen “إِلا كَانُوا عَنْهَا”⁴⁹ “ondan yüz çevirmişlerdir”⁴⁹ âyetidir.⁵⁰

c) Müsnedin hazfı: (وَلَيْنُ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولَنَّ اللَّهُ) “Onlara: “Gökleri ve yeri kim yarattı” diye sorsan kesinlikle Allah diyeceklerdir”⁵¹. Burada hazfedilen müsned “خَلَقَهُنَّ اللَّهُ” dir.

d) Müsnedün ileyhin hazfı: (إِذَا بَلَغَتِ النَّرَاقِي) “Can boğaza geldiği zaman”⁵². Bu âyette hazf edilen müsnedün ileyh “الرُّوحُ” kelimesidir. Aslında “إِذَا بَلَغَتِ الرُّوحُ” şeklindedir.

e) Bir cümlenin hazfedilmesi: (كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ) “İnsanlar tek bir millettir. Allah elçileri gönderdi”⁵³. Burada hazfedilen cümle “فَاخْتَلَفُوا” (İhtilafa düştüler) olup aslında “فَاخْتَلَفُوا فَبَعَثَ” şeklindedir.

f) Birden fazla cümlenin hazfedilmesi: (فَأَرْسَلْنَا يُوسُفَ أَيْهَا الصِّدِّيقِ) “Beni gönderin dedi. Ey doğru sözlü Yusuf”⁵⁴. Hazfedilen cümleler “فَأَرْسَلْنَا إِلَى” (Beni Yûsuf’a gönderin ki ona rüya tabirini sorayım. Onu gönderdiler, o da Yûsuf’un yanına geldi. Ve dedi ki: Yûsuf! Sözü doğru ve isabetli olan) şeklindedir.⁵⁵

Sonuç olarak verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere îcâz, bilgiyi yenileyen bir sanat olup, asırlarca toplumların edebiyatlarında yaşayan bir kavram olagelmıştır. Bu özelliğinden dolayı da güncelliğini daima korumuştur. Ayrıca âlimlerin hiçbir zaman vazgeçemedikleri bir edebiyat terimi olmuştur. Îcâzın yeterli olduğu yerde sözü uzatmak belâğata zarar verir, dolayısıyla îcâz, içinde bulunulan ortama göre belâğatın şartı olabilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

Atîk, Abdulazîz, *fi'l-Belâğati'l-'Arabiyye, 'İlmü'l-Meânî, Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye*, Beyrût 1985.

Ahmed Cevdet Paşa (1822 –1895), *Belâğat-ı Osmâniyye*, III. Baskı, Mürüvvet Matbaası, İstanbul 1303.

Akdemir, Hikmet, *Belâğat Terimleri Ansiklopedisi*, Nil Yayınları, İzmir 1999.

⁴⁹ Yâsin, 36/46.

⁵⁰ el-Kazvîni, *el-İzâh fi 'Ulûmi'l-Belâğâ*, s. 188; *Telhîsu'l-Miftâh*, s. 29; Ahmed Mustafa, *el-Merâğî, 'Ulûmu'l-Belâğat el-Beyân ve'l-Me'ânî ve'l-Bedî*, s. 190.

⁵¹ Lokman, 31/25.

⁵² Kıyame, 75/26.

⁵³ Bakara, 2/213.

⁵⁴ Yûsuf, 12, 45-46.

⁵⁵ el-Kazvîni, *Telhîsu'l-Miftâh*, s. 30; Ahmed Hâşimî, *Cevâhiru'l Belâğat fi'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî*, s. 196; Eren, Cüneyt ve Uzunoğlu, M. Vecih, *Arap Edebiyatında Edebî Sanatlar Belâğat*, s. 123.

- Bilgegil, M. Kaya, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri 1 Belâgat*, Atatürk Üniv. Edebiyat Fak. Yay., Ankara 1980.
- Bolelli, Nusrettin, *Belâgat (Arab Edebiyatı Bilgi ve Teorileri)*, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1993.
-, *Belâgat (Arap edebiyatı Bilgi ve Teorileri)*, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Vakfı Yay., İstanbul 2001.
- el-Câhîz, Ebû Osmân ‘Amr b. Bahr (ö. 255/869), *Kitâbu'l-Ĥayevân*, thk. ‘Abdüsselâm Muḥammed Hârûn, II. Baskı, Şeriketü mektebeti ve matba‘ati Muḥstafa el-Bâbî el-Ĥalebî ve evlâdihî, Mısır 1357 h..
- Demirayak, Kenan, M. Sadi Çögenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Atatürk Üniv. Fen Edebiyat Fak. Yay., Erzurum 2000.
- Ebû Mûsâ, Muḥammed Muḥammed ve Arkadaşları, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye ve Târîhuhâ*, Kâhîre 1989.
- Eren, Cüneyt ve M. Vecih Uzunoğlu, *Belâgat Arap Edebiyatında Edebî Sanatlar*, I. Baskı, Sütun Yayınları, İstanbul 2006.
- el-Hâşimî, Aḥmed, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-me‘ânî ve'l-beyân ve'l-bedî‘*, XII. Baskı, Dâru iḥyâi't-türâşî'l-'Arabî, Beyrût tsz..
- İbn Manzûr, Cemâlüddîn Muḥammed b. Mükerrrem (ö. 711/1311), *Lisânu'l-'Arab*, Dâru Şâdir, Beyrût 1374/1955.
- İbn Reşîk, Ebû Ali el-Ĥasen el-Ĥayravânî (ö. 456/1063), *el-'Umde fi Meḥâsini'ş-Şi'r ve Âdâbihî ve Nakḥihî*, thk. Muḥammed ĶarĶazân, II. Baskı, Matba‘atü'l-kâtibi'l-'Arabî, Dimeşk 1414/1994.
- İbnu'l-Eşîr, Ebû'l-Feth Ziyâüddîn Naşrullâh b. Muḥammed b. Muḥammed b. ‘Abdükerîm el-Mûsilî (ö. 637/1239), *el-Meşelü's-Sâir fi Edebi'l-Kâtib ve'ş-Şâ'ir*, thk. Muḥammed Muḥyiddîn ‘Abdüḥamîd, el-Mektebetü'l-'asriyye, Beyrût 1411/1990.
- el-Ķazvînî, Celâlüddîn Muḥammed b. ‘Abdirrahmân (ö. 739/1338), *el-Īzâh fi 'Ulûmi'l-Belâğa*, şerh, ta'lik ve tenkîh Muḥammed ‘Abdülmün‘im Hafâcî, V. Baskı, ysz. 1400/1980.
-, *Telhîsu'l-Miftâh*, Dâru't-tibâ‘ati'l-'âmire, ysz. 1260 h..
- el-Merâĝî, Aḥmed Mustafa, *'Ulûmu'l-Belâğa el-Beyân ve'l-Me‘ânî ve'l-Bedî‘*, Dâru'l-Fikr, VII. Baskı, Mısır 1972.
- er-Rummânî, Ali b. İsa, *el-Nuketü fi İ‘câz'il Kur‘ân*, Daru'l-Mısır, Mısır 1965.
- es-Sekkâkî, Ebû Ya‘Ķûb Yûsuf b. Ebi Bekir b. Muḥammed b. Ali (ö. 626/1229), *Kitâbü Miftâhi'l-'ulûm*, el-Matba‘atü'l-edebiyye, Mısır 1317 h..
- et-Taftâzânî, *el-Mutavvel 'ale't-Telhîs*, Matba‘atü el-Ĥâc el-Muḥarrem Efendi el-Bosnevî, ysz. 1289 h..
-, *Muḥtasaru'l-Me‘ânî*, Matba‘atü ‘Abdullah Efendi el-Kirîmî, ysz. 1303 h..
- Tâhiru'l-Mevlevî, *Edebiyat Lüĝati*, Ahmed Sa‘îd Matbaası, İstanbul 1973.